

Değişkeci Toplumdilbilim ve Dil Değişkenliği

Emre YAĞLI

Emre YAĞLI

DEĞİŞKECİ TOPLUMDİLBİLİM VE DİL DEĞİŞKENLİĞİ

ISBN 978-625-6357-92-1

Kitap içeriğinin tüm sorumluluğu yazarına aittir.

© 2023, PEGEM AKADEMI

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Pegem Akademi Yay. Eğt. Dan. Hizm. Tic. AŞ'ye aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri, kapak tasarımı; mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz. Bu kitap, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır. Okuyucularımızın bandrolü olmayan kitaplar hakkında yayinevimize bilgi vermesini ve bandrolsüz yayınları satın almamasını diliyoruz.

Pegem Akademi Yayıncılık, 1998 yılından bugüne uluslararası düzeyde düzenli faaliyet yürüten **uluslararası akademik bir yayinevi**dir. Yayımladığı kitaplar; Yükseköğretim Kurulunca tanınan yükseköğretim kurumlarının kataloglarında yer almaktadır. Dünyadaki en büyük çevrimiçi kamu erişim kataloğu olan **WorldCat** ve ayrıca Türkiye'de kurulan **Turcademy.com** tarafından yayınları taranmaktadır, indekslenmektedir. Aynı alanda farklı yazarlara ait 1000'in üzerinde yayını bulunmaktadır. Pegem Akademi Yayınları ile ilgili detaylı bilgilere <http://pegem.net> adresinden ulaşılabilmektedir.

I. Baskı: Mart 2023, Ankara

Yayın-Proje: Şehriban Türüldür
Dizgi-Grafik Tasarım: Müge Kuyrukcu
Kapak Tasarımı: Pegem Akademi

Baskı: Ay-bay Kırtasiye İnşaat Gıda Pazarlama ve Ticaret Ltd. Şti.
Çetin Emeç Bulvarı 1314. Cadde No: 37A-B Çankaya/ANKARA
Tel: (0312) 472 58 55

Yayıncı Sertifika No: 51818
Matbaa Sertifika No: 46661

İletişim

Macun Mah. 204. Cad. No: 141/A-33 Yenimahalle/ANKARA
Yayınevi: 0312 430 67 50
Dağıtım: 0312 434 54 24
Hazırlık Kursları: 0312 419 05 60
İnternet: www.pegem.net
E-ileti: pegem@pegem.net
WhatsApp Hattı: 0538 594 92 40

Emre YAĞLI

1986 yılında Karabük'te doğdu. 2004 yılında Karabük Demir Çelik Lisesi'nden mezun olduktan sonra aynı yıl Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Dilbilimi Bölümü'nde lisans öğrenimine başlayıp 2009 yılında mezun oldu. 2012 yılında Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İngiliz Dilbilimi Anabilim Dalı'nda *An Optimality Theoretical analysis of focus* başlıklı teziyle Yüksek Lisans programını, 2018'de ise aynı bölümde *Indexing social meaning: Sociophonetic variables and listener perceptions of Turkish* başlıklı doktora teziyle doktora programını tamamladı. Doktora öğrenimi sırasında, 2017 Ocak-Nisan ayları arasında Edinburgh Üniversitesi Felsefe, Psikoloji ve Dil Bilimleri Bölümü'nde doktora sırası araştırmalarını yürüttü. Yağlı, 2010 yılından bu yana Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Dilbilimi Bölümü'ndeki görevini sürdürmektedir. Araştırma konuları arasında toplumdilbilim, dil değişkenliği, dil değişimi ve dil ideolojisi yer almaktadır.

ORCID No: 0000-0002-1044-9018

SUNUŞ

Kitabın sunuşuna bir çalıştay anım ile başlamak istiyorum. 27 Nisan 2017’de Hacettepe Üniversitesi İngiliz Dilbilimi Bölümü’nde *Dil ve Toplum Çalıştayı* düzenlemiştik. Bu çalıştayda, *Türkiye’de ağız araştırmalarının dünü bugünü* adlı konuşmasını gerçekleştirmek üzere ülkemizde dil değişkenliği alanında öncü çalışmalarını yapan Leyla Karahan hocamızı davet etmiştik. Hocamız, Türkiye’deki dil değişkenliği çalışmalarına yönelik ufuk açıcı bir konuşma gerçekleştirmişti ve konuşmasının sonunda William Labov’un 1972’de yayımladığı *Sociolinguistics patterns* (Tur. Toplumdilbilimsel örüntüler) kitabını dinleyicilere göstererek, Türkiye bağlamında da Labov’un çalışmasının yöntemini takip eden benzer çalışmaların yapılmasının gerekliliğinden bahsetmişti.

Labov’un 1972’de yayımladığı bu kitabı, onun 1963’teki *Martha’s Vineyard ve 1966’daki alışveriş merkezi çalışmalarının bir olgunluk ürünüydü ve dilbilime değişkeci toplumdilbilim ya da Labovcu toplumdilbilim* olarak adlandırılan alanı kazandırmıştı. Gerçekleşen bu *Labov devrimi*, o döneme dek yürütülen ve coğrafi etmenler kaynaklı olarak bir dilin farklı üretimlerine odaklanan lehçebilim alanını kökten etkilemişti. Tüm bunların yanında Labov, bu etkiyi bir lehçebilim öğrencisi olarak yapmıştı. Peki Labov neyi farklı söylemişti? Labov’un kendisi gibi diğer lehçebilimcilerden farkı, dil değişkenliğinin coğrafi etmenlerin yanında toplumsal olgularca da güdümlendiğini ifade etmesiydi. Ne var ki Labov’un bu savı ortaya koymak için benimsediği yöntembilim, evrensel alanyazındaki araştırmacılar tarafından kabul görmesine karşın ülkemizde dil değişkenliği üzerine çalışmalarını yürüten araştırmacılarca kabul görmedi, ya da daha açık bir ifadeyle, fark edilmedi.

Leyla Karahan’ın yukarıda bahsettiğim çalıştayda dinleyicilere sunduğu Labov’un kitabını, o dönemlerde Türkçedeki (k) ve (r) değişkenlerinin algısı üzerine doktora tezini yazmakta olan bir öğrenci olarak karşılamıştım. Nasıl karşıladığımı paylaşmak isterim. Labov’un 1960’larda yürüttüğü çalışmalar, dil değişkenliğinin sadece kırsalda değil, şehirlerde de gözlemlenebileceği fikrini çok açık biçimde ortaya koymuştu. Kırsaldan şehre gelen değişkenlik ve bu değişkenliği betimlemek için geliştirilen yöntembilim hem sadece kırsaldaki hem de şehirdeki değişkenliği çalışan lehçebilimcilerce benimsendi. Sosyal bilimlerdeki paradigma değişimlerinin sonucu olarak, Labov’un yöntembilimi zaman içinde dönüşüm geçirdi. Günümüze geldiğimizde, dil değişkenliği çalışmalarının çağdaşlarının, Labov’u bir *kurucu* ve hatta *hipotez kaynağı* olarak değerlendirdiğini fakat yöntembilim açısından onu takip etmediğini görmekteyiz. Bu *Labov’dan kopuş* olgusuna rağmen hocamızın Labov’un yöntembiliminin benzeri çalışmaların gerekli olduğunu dile getirmesi, bir önceki paragrafın sonunda “kabul görmedi” ifadesine tercih ettiğim “fark edilmedi” savının bir gerekçesi olmaktadır. Ülkemizde 150 yıla yakın köklü

bir geleneği olan dil değişkenliği çalışmalarının gerçekleşen bu Labov devrimini kaçırmaması, günümüzdeki dil değişkenliği çalışmalarını ciddi yöntembilim sorunları ile karşı karşıya bırakmaktadır.

Bu kitaptaki temel amacım, 1960'larda ortaya çıkan değişkeci toplumdilbilim alanının günümüze dek yaşadığı dönüşümleri Türkiye bağlamında ele almaktır. Bu temel amacımı, evrensel alanyazında kullanılan kavramları Türkçeleştirmek, Türkiye toplumsallığındaki dil değişkenliğine açıklama getirmek ve gelecekte dil değişkenliği üzerine çalışacak araştırmacılara yöntembilimsel bir çıkış noktası sağlamaktır.

Kitapta yedi bölüm bulunmaktadır. İlk bölümde *dil değişkenliği* olgusunu bir *araştırma konusu* olarak öne çıkardım ve dil değişkenliği çalışmalarında takip edilen kavramsal çerçeveyi *dilbilimsel değişken*, *toplumsal değişken*, *alt değişken*, *değişkenlik* ve *değişke* kavramları üzerinden verdim.

İkinci bölümde, birinci bölümde sunduğum kavramları *değişkeci toplumdilbilim* alanında ele alınış biçimleriyle sundum. Sözü geçen kavramları sunarken, alanın tarihçesini, dünyadaki ve Türkiye'deki durumunu öne çıkardım. Alanın tarihsel gelişimini, Penelope Eckert'in *değişkeci toplumdilbilimin üç dalgası* savından hareketle Labov'un 1963'teki *Martha's Vineyard* ve 1966'daki *alışveriş merkezi* çalışmaları üzerinden aktardım. Türkiye'deki dil değişkenliği çalışmalarını ise ülkemizde lehçebilim alanında yürütülen araştırmalar üzerinden değerlendirdim.

Üçüncü bölümde değişkeci toplumdilbilim çalışmalarının takip ettiği yöntembilimi dört aşamada ayrıntılandırımdı. Birinci aşamaya değişkenlik verisinin dilin hangi katmanında gerçekleştiği ve fark edildiğine yönelik alandaki araştırmacılarca verilen tartışmayı yerleştirdim. İkinci aşamada verinin toplanmasında belirleyici olan *kaynak kişi*, *örneklem* ve *söyletim yöntemleri* gibi olgulardan bahsettim. Üçüncü aşamada, çağdaş değişkeci toplumdilbilim çalışmalarında takip edilen veri çözümleme yöntemlerini nicel ve nitel yöntemler bakımından sundum ve değerlendirdim. Dördüncü aşamada ise değişkenliğin kurama nasıl yerleştirildiğini, alandaki öncü kuramcıların bakış açıları çerçevesinde öne çıkardım.

Kitabın dördüncü bölümünü değişkenliğin büyük ölçekli belirleyicilerine ayırdım. Çalışmalarda *toplumsal değişken* olarak da adlandırılan bu belirleyicileri, *toplumsal sınıf*, *cinsiyet*, *yaş*, *hareketlilik*, *sosyal ağlar*, *uğraş toplulukları*, *etnisite* ve *kültür* gibi olgularla sınırlandırdım ve alandaki önemli çalışmalarda ele alınış biçimleri üzerinden açıkladım.

Beşinci ve altıncı bölümde Türkiye bağlamında yürüttüğüm iki çalışmayı aktardım. Bunlardan ilki, doktora tezimin pilot çalışması olan *Türkçedeki perde genişliği değişkeninin algısı*, diğeri ise doktora tezimin bir bölümü olan *Türkçedeki (k)*

değişkeninin algısı çalışmalarıdır. Beşinci bölümde yer verdiğim çalışma ile nicel, altıncı bölümdeki çalışma ile de hem nicel hem de nitel verinin nasıl çözümlendiğini ve tartışıldığını örneklendirmeyi amaçladım.

Kitabın son bölümünde ise kitapta ortaya koyduğum temel savları sundum ve Türkiye bağlamında gelecekte yürütülecek dil değişkenliği çalışmalarına önerilerde bulundum. Bu bölümü, Türkiye'deki dil değişkenliği çalışmalarının Labov'un 1960'larda gerçekleştirdiği dönüşümü neden ve nasıl fark edemediğine yönelik yaptığım gerekçelendirmeler ile sonlandırdım.

Yukarıda sunduğum bölümler ile kitabın Türkiye'deki dil değişkenliği çalışmaları konusunda önemli bir katkı sağlayacağını düşünüyorum. Özellikle de üçüncü bölümde sunduğum çağdaş yöntembilim ve dördüncü bölümde örneklerle aktardığım toplumsal değişkenler, bu alanda gelecekte çalışmalarını yürütecek araştırmacıların farklı araştırma sorularına ulaşmalarını sağlayacaktır.

Kitabı yazmaya başladığım andan itibaren zihnimde sürekli belirli bir hedef kitleyi canlandırdım ve kitapta takip ettiğim ifade ediş biçimini bu hedef kitlenin birikim gereksinimine yönelik uyguladım. Bu nedenle kitap boyunca genelden özele giden bir kavram birikimi oluşturmaya çalıştım. Canlandırdığım hedef kitle, dil değişkenliği üzerine gözlemi olan fakat araştırma sorularını kurgulamakta güçlük çeken araştırmacılar, dil değişkenliğinin günümüz görünümü hakkında sahip olduğu bilgiyi güncellemek isteyen dilbilimciler ve dil değişkenliği üzerine ders veren ders sorumluları ve bu dersleri alan öğrencilerdir. Belirlediğim bu hedef kitlenin yanında kitabın, toplumsal ve kültürel olgulara açıklama getirmeyi amaçlayan sosyologların ve kültür araştırmacılarının da ilgisini çekebileceğini düşünüyorum.

Eşim Hazal Özyürek Yağlı, kitabın yazım sürecinin her aşamasında sergilediği motive edici tutumu ile bu kitabın ortaya çıkmasına büyük katkı sağladı. Bununla birlikte kendisi, kitabın ilk sürümlerini okuyarak kitapta sunmaya çalıştığım birikimin anlaşılabilirliğine de katkıda bulundu. Benim için oldukça önemli olan katkılarından dolayı kendisine teşekkür ediyorum. Bunun yanında, kitabı gelecekte okuyacak ve değerli görüşlerini ve tartışma olanaklarını bana sağlayacak okurlara teşekkür ederim. Ülkemizde köklü bir geleneği olan fakat yöntembilimsel sorunlarla karşı karşıya olan dil değişkenliği hakkında değerlendirmeler yaparak katkıda bulunmak benim için büyük bir mutluluk kaynağı olacaktır.

İÇİNDEKİLER

Emre YAĞLI.....	iii
Sunuş.....	iv

1. BÖLÜM DİL DEĞİŞKENLİĞİ

Dilbilimsel Değişken.....	2
Dil Değişkenliği.....	6

2. BÖLÜM DEĞİŞKECİ TOPLUMDİLBİLİM

Nasıl Başladı?	12
Martha's Vineyard Çalışması (1963).....	12
Alışveriş Merkezi Çalışması (1966, 1972).....	14
Dünyada ve Türkiye'de Dil Değişkenliği Çalışmaları	15
Dünyada Dil Değişkenliği Çalışmaları: Değişkeci Toplumdilbilimin Üç Dalgası....	15
Türkiye'de Dil Değişkenliği Çalışmaları	18
Dil Değişimi	20

3. BÖLÜM DEĞİŞKECİ TOPLUMDİLBİLİMİN YÖNTEMBİLİMİ

Değişkenliği Görmek: Veri.....	25
Değişkenlik Verisinin Toplanması	27
Çalışmanın Katılımcıları: Kaynak Kişiler	27
Kaynak Kişilerin Örneklenmesi	28
Basit Rastgele Örneklem	29
Amaçlı Örneklem.....	29
Kartopu Örneklemesi	30
Veri Söyletim Yöntemleri	31
Sesli Okuma	31
Toplumdilbilimsel Görüşme.....	32
Laboratuvar Görevleri	33
Kendini Kaydetme	34
Değişkenlik Verisinin İncelenmesi.....	34
Nicel Yöntemler	35
Temel Betimleyiciler	35

İstatistiksel Çıkarımlar	37
İstatistiksel Modellemeler	39
Nitel Yöntemler.....	40
Etnografik Çözümleme	41
Konuşma Çözümlemesi	42
Değişkenliği Kurama Yerleştirmek: Belirtisellik	43
Toplumsal Anlam	43
Belirtisellik	45
Biçem	50

4. BÖLÜM

DİL DEĞİŞKENLİĞİNİN TOPLUMSAL ÖRÜNTÜLERİ

Değişkenliği Görme Biçimleri.....	53
Konuşma Üretimi Çalışmaları.....	54
Konuşma Algısı Çalışmaları	54
Değişkenliğin Toplumsal Örüntüleri.....	56
Toplumsal Sınıf.....	57
Cinsiyet.....	58
Yaş.....	61
Hareketlilik.....	63
Sosyal Ağlar ve Uğraş Toplulukları.....	64
Etnisite ve Kültür.....	65

5. BÖLÜM

PERDE GENİŞLİĞİ ÜZERİNDE GERÇEKLEŞEN DEĞİŞKENLİĞİN ALGISI

Kavramsal Arka Plan	67
Araştırma Soruları.....	68
Yöntem	69
Perde Genişliği Değişkeni	70
Çalışmada Benimsenen Toplumdilbilimsel Söyletim Yöntemleri	71
Değişkenlerin Güdümlemesi.....	72
Algı Verisinin Elde Edilmesi.....	75
Verinin İncelenmesi.....	76
Bulgular ve Tartışma	77
Sonuç Değerlendirmeleri	82

6. BÖLÜM

(k) DEĞİŞKENİNİN ALGISI

Çalışmanın Arka Planı.....	86
Araştırma soruları.....	91
Yöntem.....	92
(k) Değişkeni.....	92
Çalışmada Benimsenen Toplumdilbilimsel Söyletim Yöntemleri.....	95
Örnekçelerin Dinleyici Algısına Hazırlanması.....	97
Algı Verisinin Elde Edilmesi.....	99
Verinin İncelenmesi.....	103
Bulgular ve Tartışma.....	104
Nicel Çözümleme.....	104
Nitel Çözümleme.....	112
Belirtisel Alan.....	124
Toplumsal Anlamlandırmanın Biçem Düzeyinde Gerçekleşmesi.....	126
Yerel İdeolojinin [χ] ile İlişkilendirilen Biçem Algısındaki Varlığı.....	128
Öğrenim Düzeyinin Algıdaki Varlığı.....	131
Sonuç Değerlendirmeleri.....	136
Sonuç ve Öneriler.....	139
Ek 1.....	145
Etkileşimli Harita Görevinde Kullanılan Harita.....	145
Kaynakça.....	147
Dizin.....	155

